

Begraafplaatsen en kerkhoven een veelsoortig belang

MEINDERT STOKROOS

'Kom mee, we gaan naar 't kerkhof!' moet Slauerhof tegen Hendrik de Vries gezegd hebben toen deze hem voor de oorlog in Leeuwarden kwam opzoeken. Hoe ze precies van het station er naar toe zijn gelopen wordt niet verhaald maar zij waren zeker niet de laatsten die de begraafplaats aan de Spanjaardslaan met een bezoek vereerden. De begraafplaats is inmiddels buiten gebruik gesteld maar de plek is nog steeds een oase van rust waar het plezierig toeven is.

Na een eeuw biedt de Nieuwe Oosterbegraafplaats in Amsterdam een grote variatie aan grafmonumenten. Tot 31 augustus is er op deze begraafplaats een expositie over grafmonumenten (zie pag. 19). (foto's van Han van Gool, Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg, Amsterdam)

De plannen voor de aanleg gaan terug tot het begin van de vorige eeuw toen in heel Nederland veel zogenaamde buitenbegraafplaatsen werden aangelegd in verband met het verbod nog langer in kerken te begraven. Het was de bekende tuinarchitect *Lucas Pieter Roodbaard* die de opdracht kreeg voor het ontwerp van een nieuwe begraafplaats aan de Spanjaardslaan. In tegenstelling tot de eerste streng symmetrisch uitgevoerde buitenbegraafplaatsen waar de aandacht zich louter richtte op het zo efficiënt mogelijk opbergen van de stoffelijke overschotten heeft Roodbaard een heus begraafpark ontworpen, daarmee aangevend dat een begraafplaats tevens een plek kan zijn voor wandelingen. *W. Eekhoff*, de plaatselijke geschiedschrijver,

merkte op: 'Bij het aanleggen kon tevens naast het noodzakelijke en nuttige, ook het schone en aangename in het oog worden gehouden, ten einde door ene smaakvolle beplanting mede het schrikbeeld weg te nemen, hetwelk veler vooroordeel nog aan de stille verblijfplaats der dooden hechtte.' De mooie begraafplaats aan de Spanjaardslaan in Leeuwarden is niet de enige dodenakker in ons land, die het bezoeken waard is. Wie de moeite neemt om eens verder te kijken dan de nog immer toeristisch aangeprezen binnensteden kan in heel wat middelgrote provincie-steden fraai aangelegde begraafplaatsen aantreffen. Hoewel destijds deze plekken buiten de bebouwde komen werden gesitueerd zijn de meeste inmiddels binnen

het grootstedelijke grondgebied komen te liggen.

Wandelgebied

De begraafplaats als cultureel erfgoed staat sinds enige tijd volop in de belangstelling. In dit verband moet zeker het pionierswerk van *R. van Bruggen*, destijds directeur begraafplaatsen in Utrecht, worden genoemd. In 1978 haalde hij de landelijke pers met zijn pleidooi voor de begraafplaats als wandelgebied. Daarmee zette hij de trend voor de jaren tachtig waar de begraafplaats langzamerhand weer de belangstelling zou krijgen die zij verdient. In september 1984 was het de toenmalige minister van WVC *Elco Brinkman*, die de gemeenten attenderde op het belang dat hij toekende aan de begraafplaatsen. De bewindsvaard deed daarbij een aantal suggesties, die varieerden van stimuleringsmaatregelen tot het plaatsen op de monumentenlijsten.

Het belang van de begraafplaats als cultureel erfgoed was daarmee onder de politieke aandacht gebracht. Congresen, tentoonstellingen, publicaties en de oprichting van *'de Terebinth'*, een vereniging die zich beijvert voor de zorg rond dood en rustplaats markeerden de nieuwe kijk op een vergeten categorie binnen de monumentenzorg.

Groene oase in de stad

Onze laatste rustplaats is in velerlei opzicht van belang. Allereerst illustreert zij middels de bewaard gebleven grafstenen en grafmonumenten de wijzen waarop wij de afgelopen decennia de herinnering aan onze doden gestalte gaven. Rouwsymbolen, genealogische en heraldische motieven, de vormgeving van de graftekens en de gebruikte materialen zijn illustratief voor een bepaald tijdsgewricht maar illustreren veelal het traditionele

De treurboom draagt bij tot de stemmige sfeer op de Nieuwe Ooster.

karakter van de wijze waarop wij onze overledenen eerden. Een rondgang confronteert ons soms met onze 'groten der aarde' en zo toont de begraafplaats vaak de tot steen geworden geschiedenis. Daarnaast vormt onze laatste rustplaats een groene oase in een verstedelijkt land, een gebied waar de stilte merkbaar wordt. Duidelijk is dat op een begraafplaats de beplanting en begroeiing zich vaak gunstig kunnen ontwikkelen. Vandaar de grote biologische betekenis van onze dodenakkers. Het is bij uitstek de plek waar veel mooi ontwikkelde bomen te vinden zijn, omdat ze daar in het algemeen niet het veld behoeven te ruimen vanwege te veel schaduw of mogelijke schade aan daken van huizen. Vele begraafplaatsen vervullen dankzij de mooie begroeiing een oase-functie. Juist in verstedelijkte gebieden vormen ze plekken waar het dierlijk leven een toevlucht kan vinden. De alom aanwezige rust maakt, dat er

Beplanting vormt een beeldbepalend element op een begraafplaats, zoals hier op de Nieuwe Ooster.

verhoudingsgewijs meer diersoorten voorkomen dan op even grote plaatsen elders. Hoe meer variatie in begroeiing des te meer diersoorten. De aanwezigheid van bepaalde bomen zowel qua soort als verschijningsvorm is van belang voor de dendrologische betekenis van het geheel. Soms hebben bepaalde bomen een symbolische betekenis zoals de treurboom, de levensboom (Thuja) en de Taxus. Vaak komen niet -inheemse boomsoorten voor - 'exoten' - die derhalve een belangrijke waarde vertegenwoordigen. Grafzerken, paadjes, bomen, gazons, muren en bouwwerken vormen een ideale biotoop voor de leverblad- en slaapmossen. Het vergt weinig voorstellingsvermogen dat een vaak zo waardevol geheel om een zorgvuldig beheer vraagt. De minister wees in 1985 op de situatie dat veel kerken inmiddels zijn beroofd van hun historische kerkhoven. 'Na de verwijdering van de zerken, veelal gevolgd door het hek en de beplanting, resteert dan een sfeerloos talud of een parkeerplaats'. En wie kent niet die korte mededeling op de gele bordjes dat de grafrechten zijn verval- len en dat de beheerder voornemens is het graf en de grafbedekking te ruimen. Beheren, met name opruimen zat ons in het bloed!

Dodelijke gelijkvormigheid

Wie het boekje 'Begraafplaatsen' uit de bekende blauwe reeks van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten uit 1951 nog eens ter hand neemt bemerkt al snel dat destijds de Hollandse ordelijkheid hoog in het vaandel werd gevoerd. 'Helaas moet worden gezegd dat goede gave stijl, schoonheid en sfeer verre te zoeken zijn en dat onze dodenakkers te vaak een chaotisch, verward en onsaamenhangend beeld

opleveren', lezen we onder een foto en met gepaste trots wordt de dodelijke gelijkvormigheid van de afgelopen decennia als gewenste 'kentering' gepresenteerd. Het is duidelijk dat, wat kennelijk veertig jaar geleden als gruwel werd ervaren, op dit moment als positief wordt beleefd.

Gemeente kan lijst bijhouden

Ook bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten is een andere wind gaan waaien. 'Gemeentelijke begraafplaatsen' een uitgave in de groene reeks uit 1990 heeft in de model-beheersverordening de mogelijkheid opgenomen historische graven en opvallende grafbedekking in stand te houden door middel van een constructie waarbij Burgemeesters en Wethouders een lijst bijhouden.

Dit gaat sommigen niet ver genoeg en zij pleiten voor plaatsing op de rijkslijst voor beschermde monumenten. Op dit moment wordt het Monumenten Registratie Project uitgevoerd als gevolg waarvan ongetwijfeld de nodige dodenakkers rijksbescherming zullen krijgen. Aan de andere kant moeten we er rekening mee houden dat het aantal zeer bescheiden zal zijn. Daarom is het een prima suggestie van de VNG de plaatselijke overheid te wijzen op de mogelijkheid van een door B en W bij te houden lijst. In een tijd waar financiën in toenemende mate het bedrijf van de monumentenzorg onder druk zetten is het van groot belang om de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor onze laatste rustplaats te onderkennen en met elkaar naar mogelijkheden te zoeken voor een kwalitatief goed beheer. De afwezigheid van subsidies geeft ons nog geen vrijbrief de boel maar op te ruimen. De tijd van 'geen centen, geen monumenten' ligt nu echt wel achter ons.

Meindert Stokroos is medewerker van het Bureau Monumentenzorg van de gemeente Amsterdam

Geënte exemplaren van een treurboom.